

ТЕОРІЯ І ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

УДК 37.013.42(477)«364»

DOI 10.12958/2227-2844-2022-6(354)-111-116

Бік Олеся Ярославівна,

старший викладач кафедри соціології та соціальної роботи

Національного університету «Львівська політехніка»,

м. Львів, Україна.

obik.space@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-2487-2706>

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

В умовах воєнного стану в Україні, масової евакуації та переміщення дітей, сімей із дітьми з населених пунктів, де ведуться активні бойові дії, значно зростає загроза життю та здоров'ю дітей, а також ризик учинення різних форм жорстокого поводження з ними, адміністративних чи кримінальних правопорушень по відношенню до дітей (Рішення «Про введення в дію плану оборони України та Зведеного плану територіальної оборони України»).

Із 14 березня 2022 р. на території України поновлено освітній процес у закладах освіти. Залежно від безпекової ситуації в конкретному регіоні навчання відбувається в дистанційній чи змішаній формі. Міністерство освіти і науки України повідомляє, що одним із важливих пріоритетів у діяльності закладів освіти є забезпечення психологічної стійкості учасників освітнього процесу, які страждають від російської воєнної агресії.

Власне тому набуває актуальності питання соціально-педагогічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні.

У ході здійснення соціально-педагогічної роботи працівники психологічної служби закладів освіти керуються такою нормативно-правовою базою: Конституцією України; законами України «Про освіту», «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»; Рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 24.02.2022 «Про введення в дію плану оборони України та Зведеного плану територіальної оборони України», уведеного в дію Указом Президента України від 24.02.2022 № 70/202; Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» щодо забезпечення права на отримання комунальних послуг»; Листом МОН «Про забезпечення психологічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні» від 29.03.2022 № 1/3737-22 та ін.

Мета дослідження – проаналізувати особливості соціально-педагогічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні.

Структурними компонентами процесу соціально-педагогічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні є:

- реалізація профілактичних і превентивних програм, спрямованих на формування здорового способу життя та свідомого ставлення учнів до власного здоров'я;
- профілактика ризикованої поведінки, а також насилля та конфліктів у закладі освіти;
- проведення корекційно-реабілітаційної роботи з учнями, схильними до різних форм прояву девіантної поведінки;

- профілактика суїцидальних тенденцій та дій серед учнівської молоді;
- формування професійного самовизначення учнівської молоді; урізноманітнення форм і методів профорієнтаційної роботи;
- соціально-правовий захист дітей (Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям із дітьми в період військового конфлікту, 2015, с. 101–108).

Цінною у контексті сказаного вище може стати інформація, розміщена на сайті Інституту модернізації змісту освіти. Психологи та соціальні педагоги можуть використати такі матеріали: найкращі практики психолого-педагогічного супроводу та підтримки учасників освітнього процесу в умовах воєнних дій і збройних конфліктів, надання соціально-психологічної допомоги постраждалим від насильства та торгівлі людьми; вправи для дітей та підлітків, які перебувають у стресовій ситуації, для зняття психоемоційного напруження; ігри для зняття втоми, напруги, агресії; робочий зошит «Діти та війна»; практичні рекомендації для батьків «Як допомогти дитині після травматичної події» та ін., а також записами вебінарів щодо надання першої психологічної допомоги та психологічної допомоги при втраті.

Основними завданнями соціально-педагогічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану є:

- виявлення дітей, котрі потребують допомоги (соціально-педагогічної та/або психологічної) та вивчення потреб дітей та їхніх сімей;
- розроблення індивідуального плану соціально-педагогічного супроводу учасника освітнього процесу. Індивідуальний план соціально-педагогічного супроводу повинен відображати реальні дії щодо стратегії втручання (педагогічні та психологічні технології, соціальні, медичні послуги (за потреби), необхідні для підтримки дитини, сім'я якої опинилася у складних життєвих обставинах);
- сприяння в адаптації дітей-переселенців до нових умов навчання та проживання через проведення тренінгів, спрямованих на підвищення рівня адаптивності, розвиток комунікативних навичок, самопрезентації; ознайомлення із місцевими традиціями та звичаями;
- представлення законних прав та інтересів дітей у місцевих органах виконавчої влади;
- відновлення та підтримка родинних зв'язків дитини;
- залучення постраждалих дітей до участі в діяльності закладів позашкільної освіти з метою створення умов для їх самореалізації, розвитку творчих здібностей, зняття емоційної напруги;
- проведення діагностичної й соціально-відновлювальної роботи з дітьми, виходячи з особистісних характеристик учасників освітнього процесу;
- співпраця із соціальними службами з метою надання гуманітарної, матеріальної, соціальної допомоги;
- створення бази контактів, куди можна звернутися за допомогою для відновлення документів;
- отримання всіх видів державної соціальної підтримки (пенсії, допомоги);
- отримання медичного обслуговування;
- улаштування дітей на навчання та виховання в дошкільні, шкільні, позашкільні навчальні заклади, гуртки, секції;
- отримання психологічної допомоги (Лист МОН «Про забезпечення психологічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні»; Про забезпечення психологічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні; Психосоціальна допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім батькам та сім'ям з дітьми зі Сходу України, 2015; Рекомендації щодо виявлення та реагування на випадки жорстокого поводження з дітьми в умовах воєнного стану; Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям із дітьми в період військового конфлікту, 2015).

Важливою умовою ефективності здійснення соціально-педагогічного супроводу учасників освітнього процесу є поетапність під час збору інформації, планування та надання допомоги.

На різних етапах соціально-педагогічного супроводу можуть бути залучені різні спеціалісти (психологи, педагоги та соціальні педагоги/соціальні працівники, юристи, медики тощо), а також волонтери.

Виявлення. Виявлення дітей, котрі потребують допомоги (як психологічної, так і соціальної). Особлива увага має приділятися реєстрації внутрішньо переміщених осіб. Саме соціальні педагоги мають можливість найбільш тісно спілкуватися, взаємодіяти з дитиною та її батьками/законними представниками, спостерігати за поведінкою, успіхами та проблемами, а подекуди формувати готовність сім'ї до отримання спеціальної допомоги.

Важливим у роботі соціального педагога є донесення та роз'яснення нових законодавчих ініціатив уряду щодо захисту прав дитини. Особливо це стосується необхідності відстеження нових законів та інших нормативно-правових актів, які зараз активно приймаються з метою захисту та надання допомоги особам у складних життєвих обставинах.

Оцінка потреб. Соціальний педагог чи інший фахівець, який проводитиме оцінку потреб учасника освітнього процесу, насамперед має з'ясувати ті обставини, які перешкоджають задовольнити його потреби (не лише освітні). Однак не варто робити на них особливий акцент, проте проговорити їх дуже важливо. У контексті піднятої проблеми важливо акцентувати увагу на тому, що особі, котра перебуває під дією стресу, досить важко сформулювати свої потреби. Тому соціальний педагог чи інший фахівець має обережно, не нав'язуючи власну думку, допомогти особі сформулювати власні потреби, задаючи відкриті запитання. Важливо при цьому спочатку записувати їх у такому порядку, як вони виникають у клієнта, а вже потім разом із дитиною та її батьками/законними представниками розставити в порядку важливості. На основі результатів оцінки потреб можна планувати подальшу роботу.

У вирішенні цих проблем соціальному педагогу стане в нагоді Дорожня карта для людей, внутрішньо переміщених у межах країни, для вирішення питань соціального захисту та забезпечення першочергових потреб, яка розроблена Міністерством соціальної політики України (Дорожня карта для людей, внутрішньо переміщених у межах країни, для вирішення питань соціального захисту та забезпечення першочергових потреб).

Планування допомоги. Під час планування допомоги учасникам освітнього процесу (в нашому випадку – внутрішньо переміщеним особам) необхідно враховувати те, що їхні потреби зумовлені насамперед пережитими подіями, пов'язаними з війною (втратами, зміною соціального статусу, місця проживання, звичного стилю життя тощо). Водночас доцільним є планування роботи, починаючи із задоволення базових потреб, урахуваючи готовність сім'ї до співпраці зі спеціалістами та роботи над собою. Слід урахувати те, що людина, яка пережила стрес, може потребувати більше часу на прийняття ситуації, проблем, пов'язаних із нею, а отже, працювати над їх вирішенням. Тому важливо раціонально розподілити час для планування та реалізації заходів. Соціальний педагог закладу освіти має бути готовим надати допомогу в реалізації запиту щодо задоволення базових потреб клієнта; сприяти розширенню кола спілкування людей, які пережили стрес і є ВПО; спонукати їх раціонально організувати свій вільний час тощо.

Акцентуємо увагу на значимості формування довірливих стосунків, наданні інформації щодо можливостей і видів допомоги. У процесі соціально-педагогічного супроводу соціальний педагог має чітко розділити з клієнтом відповідальність за вирішення проблем, мотивувати його до активної участі у роботі з подолання складних життєвих обставин. Соціальний педагог не повинен перебирати на себе відповідальність, оскільки це призведе до формування споживацької життєвої позиції.

Безпосередньо реалізація плану соціально-педагогічного супроводу. Цей етап передбачає надання психологічних, соціально-педагогічних, юридичних та інших (за потреби) видів послуг та допомоги.

При цьому соціальний педагог проводить:

1. Спостереження за реакцією дитини під час спілкування з дорослими, тілесними сигналами несвідомих процесів, аналіз висловлювань дитини, проєктивних методик, які виявляють актуальні процеси емоційно-вольової сфери. Наголосимо, що психологічна діагностика посттравматичного стресового розладу здійснюється за згодою батьків чи осіб, які їх замінюють.

2. Консультування учнів. Для елімінації травматичного стресу соціальний педагог може використовувати емпатійне слухання (використання цього прийому допоможе легалізувати травмувальні переживання).

3. Психолого-педагогічне консультування батьків учнів із посттравматичним стресовим розладом. Консультування спрямоване на розвиток можливостей сімейної психокорекції посттравматичного стресового розладу, підвищення адаптивних можливостей батьків та їхньої психологічної культури у цьому напрямі.

4. Психолого-педагогічне консультування і просвіту педагогічного колективу школи з питань супроводу дітей, які мають посттравматичні стресові розлади, з метою створення безпечної та дружньої атмосфери в закладі.

5. Психокорекцію посттравматичного стресового розладу, спрямовану на допомогу дитині стати над ситуацією, навчити її пристосовуватися до дійсності та долати психотравмувальні впливи (Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми в період військового конфлікту : навчально-методичний посібник, 2015, с. 77–85).

Так, Міністерство освіти і науки України звертає увагу на випадки встановлення окупантами зв'язків із неповнолітніми громадянами України через соціальні мережі та месенджери, надходження пропозицій коштів за інформацію про позиції Збройних сил України. Соціальний педагог має акцентувати увагу як неповнолітніх, так і їхніх батьків про те, що в нашій країні покарання за подібні злочини застосовуються до осіб від 16 років, в окремих випадках відповідальність передбачена з 14 років. З огляду на зазначене, соціальний педагог має використати доступні форми комунікацій і систематично проводити просвітницьку роботу з учнями закладу освіти щодо кримінальної відповідальності за подібні злочини та акцентувати увагу батьків на їхній відповідальності за дії дітей (Лист МОН від 12.04.2022 № 1/4068-22 «Щодо недопущення участі неповнолітніх у наданні інформації ворогу про військові позиції Збройних сил України»).

Як і на попередньому етапі, соціальному педагогу необхідно розділити з клієнтом відповідальність за вирішення проблем, подолання певних складних життєвих обставин. У процесі реалізації плану соціально-педагогічного супроводу важливо, щоб клієнт чітко усвідомлював послідовність власних дій та знав фахівця (прізвище та ім'я, контакти), котрий зможе допомогти під час вирішення конкретних питань.

Соціальний педагог має поширювати інформацію про наявність та спектр діяльності державних установ і громадських організацій, де можна отримати допомогу. Таку інформацію доцільно розміщувати в куточку соціального педагога, практичного психолога, на стенді для інформування батьків та дітей; поширювати в онлайн-ових групах соціальних мереж. Головна ідея розміщення подібної інформації – це загальний доступ до неї як дітей, так і представників батьківської громадськості, педагогів.

Оцінка ефективності виконання плану соціально-педагогічного супроводу. Соціальний педагог разом з учасниками освітнього процесу в умовах закладу освіти має проводити не лише підсумкове оцінювання результатів ефективності проведеної роботи, а й обговорювати та оцінювати проміжні результати аналізувати причини невдач тощо. Такий підхід дасть змогу:

– акцентувати увагу на позитивних аспектах співпраці, надалі використовувати позитивний досвід як особистісний ресурс клієнта;

– мобільно реагувати на ситуації неуспіху, одразу з'ясовувати його причини;

– оперативно коригувати перелік потреб клієнта (у нашому випадку – учасника освітнього процесу) (Психосоціальна допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім батькам та сім'ям із дітьми зі Сходу України, 2015, с. 24–27).

Отже, основною метою соціально-педагогічного супроводу є створення умов для реалізації внутрішнього потенціалу учасників освітнього процесу, їхнього соціального та інтелектуального розвитку, охорони психічного здоров'я, формування безпечного соціального середовища.

Список використаної літератури

1. Дорожня карта для людей, внутрішньо переміщених у межах країни, для вирішення питань соціального захисту та забезпечення першочергових потреб / Міністерство соціальної політики України. URL: <https://justice-km.gov.ua/uploads/files/КАРТА%20ДЛЯ%20ПЕРЕМІЩЕНИХ.pdf>.

2. Про забезпечення психологічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні : Лист Міністерства освіти і науки України від 29 березня 2022 р. № 1/3737-22 / Міністерство освіти і науки України. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/86164/.

3. Щодо недопущення участі неповнолітніх у наданні інформації ворогу про військові позиції Збройних сил України : Лист Міністерства освіти і науки України від 12 квітня 2022 р. № 1/4068-22 / Міністерство освіти і науки України. URL: <https://drive.google.com/file/d/10JYa6TDVLO6Dp5hHNyeji8sOasow1feV/view>.

4. Психосоціальна допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім батькам та сім'ям із дітьми зі Сходу України : посібник для практиків соціальної сфери / М. А. Грудій, Л. А. Мельник та ін. ; за ред. Л. С. Волинець. Київ : Калита, 2015. 72 с.

5. Рекомендації щодо виявлення та реагування на випадки жорстокого поводження з дітьми в умовах воєнного стану / Міністерство соціальної політики України. URL: <https://drive.google.com/file/d/12-dJINW7vGuVxGFQI517p3RCKD52iBSm/view>.

6. Про введення в дію плану оборони України та Зведеного плану територіальної оборони України : Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 24 лютого 2022 р. / Рада національної безпеки і оборони України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0033525-22#n2>.

7. Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми в період військового конфлікту : навчально-методичний посібник / за заг. ред. К. Б. Левченко, В. Г. Панка, І. М. Трубавіної. Київ : Агентство «Україна», 2015. 176 с.

References

1. Ministry of Social Policy of Ukraine (n.d.). Dorozhnia karta dlia liudei, vnutrishno peremishchenykh u mezhakh krainy, dlia vyrishennia pytan sotsialnoho zakhystu ta zabezpechennia pershocherhovykh potreb [A road map for internally displaced people to address social protection issues and ensure priority needs]. Retrieved from: <https://justice-km.gov.ua/uploads/files/КАРТА%20ДЛЯ%20ПЕРЕМІЩЕНИХ.pdf> [in Ukrainian].

2. Ministry of Education and Science of Ukraine (2022a). Pro zabezpechennia psykholohichnoho suprovodu uchashnykiv osvitnoho protsesu v umovakh voiennoho stanu v Ukraini: Lyst Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 29 bereznia 2022 r. № 1/3737-22 [On providing psychological support for participants in the educational process in the conditions of martial law in Ukraine: Letter from the Ministry of Education and Science of Ukraine dated March 29, 2022 № 1/3737-22]. Retrieved from: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/86164/ [in Ukrainian].

3. Ministry of Education and Science of Ukraine (2022b). Shchodo nedopushchennia uchasti nepovnoolitnykh u nadanni informatsii vorohu pro viiskovi pozytsii Zbroinykh syl Ukrainy: Lyst Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 12 kvitnia 2022 r. № 1/4068-22 [Regarding the prevention of the participation of minors in providing information to the enemy about the military positions of the Armed Forces of Ukraine: Letter from the Ministry of Education and Science of Ukraine dated April 12, 2022 № 1/4068-22]. Retrieved from: <https://drive.google.com/file/d/10JYa6TDVLO6Dp5hHNyeji8sOasow1feV/view> [in Ukrainian].

4. Volynets, L. S. (Ed.) (2015). *Psykhosotsialna dopomoha vnutrishno peremishchenym ditiam, yikhnim batkam ta simiam iz ditmy zi Skhodu Ukrainy: posibnyk dlia praktykiv sotsialnoi sfery [Psychosocial assistance to internally displaced children, their parents and families with children from Eastern Ukraine: guide for social workers]*. Kyiv: Kalyta [in Ukrainian].

5. Ministry of Social Policy of Ukraine (n.d.). Rekomendatsii shchodo vyiavlennia ta reahuvannia na vypadky zhorstokoho povodzhennia z ditmy v umovakh voiennoho stanu [Recommendations for identifying and responding to cases of child abuse under martial law]. Retrieved from: <https://drive.google.com/file/d/12-dJINW7vGuVxGFQI517p3RCKD52iBSm/view> [in Ukrainian].

6. National Security and Defense Council of Ukraine (2022). Pro vvedennia v diiu planu oborony Ukrainy ta Zvedenoho planu terytorialnoi oborony Ukrainy: Rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 24 liutoho 2022 r. [On the implementation of the Defense Plan of Ukraine and the Consolidated Territorial Defense Plan of Ukraine: Decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated February 24, 2022]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0033525-22#n2> [in Ukrainian].

7. Levchenko, K. B., Panok, V. H., & Trubavina, I. M. (Eds.) (2015). *Sotsialno-pedahohichna ta psykhologichna dopomoha simiam z ditmy v period viiskovoho konfliktu: navchalno-metodychnyi posibnyk [Socio-pedagogical and psychological assistance to families with children during the military conflict: educational and methodological manual]*. Kyiv: Agency "Ukraine" [in Ukrainian].

Бік О. Я. Соціально-педагогічний супровід учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні

У статті проаналізовано особливості соціально-педагогічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні. Наголошено, що структурними компонентами процесу соціально-педагогічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні є: реалізація профілактичних і превентивних програм, проведення корекційно-реабілітаційної роботи, профілактика суїцидальних тенденцій та дій серед учнівської молоді, урізноманітнення форм і методів профорієнтаційної роботи. Доведено, що метою соціально-педагогічного супроводу є створення умов для реалізації внутрішнього потенціалу учасників освітнього процесу, їхнього соціального та інтелектуального розвитку, охорони психічного здоров'я, формування безпечного соціального середовища.

Ключові слова: соціально-педагогічний супровід, воєнний стан, соціальний педагог, учасник освітнього процесу.

Bik O. Socio-pedagogical support of the participants of the educational process in conditions of military situation in Ukraine

The article analyzes the peculiarities of the socio-pedagogical support of the participants of the educational process in conditions of the military situation in Ukraine. The author stresses that the structural components of the process of socio-pedagogical support of the participants of the educational process in the conditions of military situation in Ukraine are: the implementation of preventive programs, the applying of corrective and rehabilitation work, prevention of suicidal tendencies and actions among students; diversification of forms and methods of career guidance work. It is proved that the purpose of socio-pedagogical support is to create conditions for the realization of the internal potential of participants in the educational process, their social and intellectual development, mental health protection, and the formation of a safe social environment.

Key words: socio-pedagogical support, military situation, social pedagogue, participant of educational process.

